

FIGYELŐ

Rozsondai Marianne magyarországi könyvkötéstörténete. – Rozsondai Marianne, *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig*, Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ – Kossuth Kiadó, 2019. 540 lap, 153 színes és fekete-fehér kép; külön mellékletben 48 bélyegző-tábla.

A Bécsben, az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (az Österreichische Nationalbibliothekban) őrzött Lucretius-corvina címlapja szerényen díszített, fehér indafontos tucatáru, és a possessor-címert is kivakarták a lap aljáról. Kötése sokkal pompázatosabb. Aranyozott corvina-bőrkötés borítja ugyanis, olyan, mint sok más corvinát, egy dologban azonban különbözik a többitől: az előtábláján évszám látható. Az egyesbélyegzőkkel nyomott, fura arab számjegyeket a kutatás 1481-nek olvasta, és a kódex sokáig kulcsdarabja volt a corvina-mester működése datálásának. A képbe belezavart, hogy a kötés eredeti Mátyás-címerét is eltüntették valamikor, de ilyesmire más példa is akad. A talányt Rozsondai Marianne oldotta meg egyszer s mindenkorra: bebizonyította, hogy a címet eldolgozó könyvkötő – GA vagy GR mester – Budán vagy Bécsben (vagy Budán majd Bécsben) működött, valamikor 1510-es években, és ezzel az illegális akcióval függött össze a másodlagos számjegyek elhelyezése is. A számjegyek közül a harmadik nem csonka nyolcas, hanem ötös, csak a kutatók nem hitték a szemüknek, mert akkor a kötésnek nem lenne köze Mátyás királyhoz. Az aranyozott corvinabőrkötéseket sokáig datáló kulcsdarab évszáma tehát hamisnak bizonyult, a másodlagos bélyegzők használata a Corvina Jagelló-kori széthordásának titkos – csak nagysókára lebuktatott – tanúja. Azért idéztem ezt a trouvaille-t bevezetésként ilyen részletesen, hogy érzékeltessem, az egyes bélyegzők körüli finom pepecselés az egész könyvtárra nézve döntő felismerést eredményezett.

Idézhetnék még Rozsondai Marianne új könyvéből ilyeneket – fogok is –, de azt is szeretném jelezni itt legegyszerűbben, hogy az egész munka tele van hasonló felismerésekkel. A kötések, a kötések történetének beható ismerete nélkülözhetetlen a régi könyvek kutatói számára, és következésképp mindazok számára is, akik a könyvekkel összefüggő dolgokkal foglalkoznak. Komoly szakudást igényel a régi könyvkötések meghatározása; eredményeinek nem ismerete, hiánya régtől fogva égető kellett volna legyen. Tapasztalataim szerint azonban a társtudományok művelői hajlamosak elbagatellizálni a kötéstörténetet – mint általában a vizuális problémákat. Rozsondai Marianne súlyos tudományos könyve talán most ezt a hozzáállást is meg fogja változtatni.

Mi is tehát az a kötet, amelyet most a kezünkben tartunk? Az utóbbi évtizedek egyik legfontosabb hazai könyves szakmunkája: a magyar díszített könyvkötés története és részleges repertórium a 15. századtól a 21. század elejéig. 540 nagy alakú oldalon, több mint másfélszáz színes és fekete-fehér képpel és a mellékletben 48 korrekt bélyegzőtáblázzal. Felső időhatára ugyan napjainkkal zárul, de teljességre csak a korai századoknál törekedett a Szerző; minél közelebb jutunk a mához, annál inkább a 'pars pro toto' elve érvényesül. Ez pontosan tükrözi a könyv, a könyvtár reprezentatív szerepének változásait a történelem folyamán, és persze a ránk maradt régi anyag arányait is jól mutatja. A monográfia azonban nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi tudományos-

1. ábra: *A Lucretius-corvina* előtáblája a hamis évszámmal
(Bécs, ÖNB, Cod. Lat. 170.)

ságban is kiemelkedően fontos munka. Benne van a magyar emlékanyag, de a nemzetközi elvárásoknak megfelelően feldolgozva. A Szerző ugyanis szakterületének nemzetközi szaktekintélye, módszerei és eredményei maradéktalanul illeszkednek a kötéskutatás trendjeibe. Nagy pillanata ez a magyar tudománynak. Már pusztán ezért is érdemes volna idegen nyelven megjelentetni minél előbb.

A könyv műfaja, felépítése különleges. Szakkönyvként különleges. Nem szerepel a címében az a szó, hogy „történet”, sőt, a bevezetésben sem fordul elő. Később sem túl gyakran. Tanakodtam rajta, mennyire szándékos ennek a szónak a kihagyása a címből, mert végül is a magyarországi könyvkötések történetét tartjuk a kezünkben; a gótika előttről nálunk nem maradt fenn semmi – Európában sem sok a román kori könyvkötés –, a kortárs művészkönyvek pedig mégiscsak a sor legvégén állnak. A monográfiában valóban nincs meg a hagyományos narratíva, pontosabban fogalmazva csak szaggatottan van benne a történelem. De ezt a nagy összefoglalást másképp nem lehetett volna megírni. A mű ugyanis egyszerre alapkutatás, feltárás és bemutatás, az anyag ugyanakkor időrendbe van állítva. Maguk a nagy fejezetcímek is stílustörténeti kategóriák (gótika, reneszánsz, barokk stb.). Részletes kötésleírások, zárt csoportok váltakoznak magyarázó szövegekkel, bevezetésekkel, vitairatokkal, konklúziókkal; nem ritkán a megoldatlan problémák továbbmutató, gondos részletezésével.

Tekintsük át röviden a könyvet. Kezdjük a gótikával. Mintegy hatvan oldalon sorakozik a gótikus emlékanyag, 11 bélyegzőtáblázat kíséretében. 12 kötet maradt ránk a lövöldi karthauziaktól, az 1478 és 1519/1520 közötti időszakból. A legutolsó darab a Jordánszky-kódex, a legteljesebb magyar bibliafordítás kézírata. A lechnitzi karthauziak könyvtárából négy kötést ismerünk, a kassai domonkosoktól húszat, a pálosoktól talán csak mutatóban maradt valami. Különlegesség Hess *Chronica Hungarorum*a három eredeti kötésben fennmaradt példányának meghatározása: budai gótikus kötés borítja a prágai és a szentpétervári példányt; a Jankovich-gyűjteményét pedig ugyanott kötötték be, ahol a Nagyenyedi Kódexet, vagyis ezt is Magyarországon. A felvidéki gótikus kötésekben alig pár ad ki egy-egy csoportot, az erdélyiek még ritkábbak. Hogy csak néhány gótikus kötéstábla lokalizálható, jól mutatja középkori emlékanyagunk óriási arányú pusztulását.

A reneszánsz kötések már bővebben maradtak ránk. Reneszánsz stílusúnak konvencionálisan azt a kötetet tekinti a kötéskutatás, amelyiknek kompozíciója centrális, valamint elő- és háttáblája azonos. Régóta foglalkoztatják a kutatókat azok a kódexek, amelyeket Vitéz János és Janus Pannonius személyéhez lehet kapcsolni. Vitéz címere van némelyikben, néhány a Corvinába is bekerült. Rozsondai Marianne teljesen újra strukturálta ezt a nagylétszámú kötés-csoportot. Itt is vannak olyan darabok, amelyeknek nincs párjuk, mint például a Dubnici Krónika kódexe, vagy az Országos Széchényi Könyvtár Pálóczi-missaléjának táblái. Sok a kifelé vezető szál, nincs elég analógia.

Nem látni közvetlen stílári kapcsolatot e hazai kora reneszánsz kötések és a Corvina Könyvtár aranyozott bőrkötései között sem. Az aranyozott – és festett! – bőrkötések budai megjelenése továbbra is konkrét előzmény nélküli, pedig elemzésükkel, összegyűjtésükkel, tipologizálásukkal legalább százötven éve foglalkozik már a hazai és az európai tudomány. Rómer Flóris, Csontos János, Ráth György, Gulyás Pál és Végh Gyula neve említendő feltétlenül; legutoljára Koroknay Éva foglalkozott a corvinakötésekkel, ő különítette el az Ulászló-koriakat. Felderítetlen darab talán nem is akad közöttük, bár épp Rozsondai Marianne talált egy ősnymtatványt Västeråsban, Svédországban, amely a Corvina végjátékában kap szerepet. A most közölt bélyegzőtáblázatok minden eddigi publikációnál teljesebbek. A Szerző alapvető új felismeréseket fogalmazott meg: a feliratok olasz ortográfiával íródtak, tehát feltehetjük, hogy az ismeretlen könyvkötő olasz volt. A bécsi Lucretius-corvina évszáma hamisnak bizonyult, ezt a bevezetőben említettem. Nagy felfedezés még Lucas Coronensis identifikálása is, akit a nemzetközi kutatás laza mozdulattal megtett Mátyás könyvkötőjének. Ő is csak jóval Mátyás halála működött Budán. Rozsondai Marianne volt az, aki

ezt a kérdést – hogy ti. Mátyás király könyvkötője „vlach” volt-e – véglegesen lezárta, amikor a téves információ forrásául szolgáló párizsi Mynas-kódex kötetstábláit sikerült az 1510-es évek vége datálnia és nyolc másik könyv kötésével együtt Budára lokalizálnia.

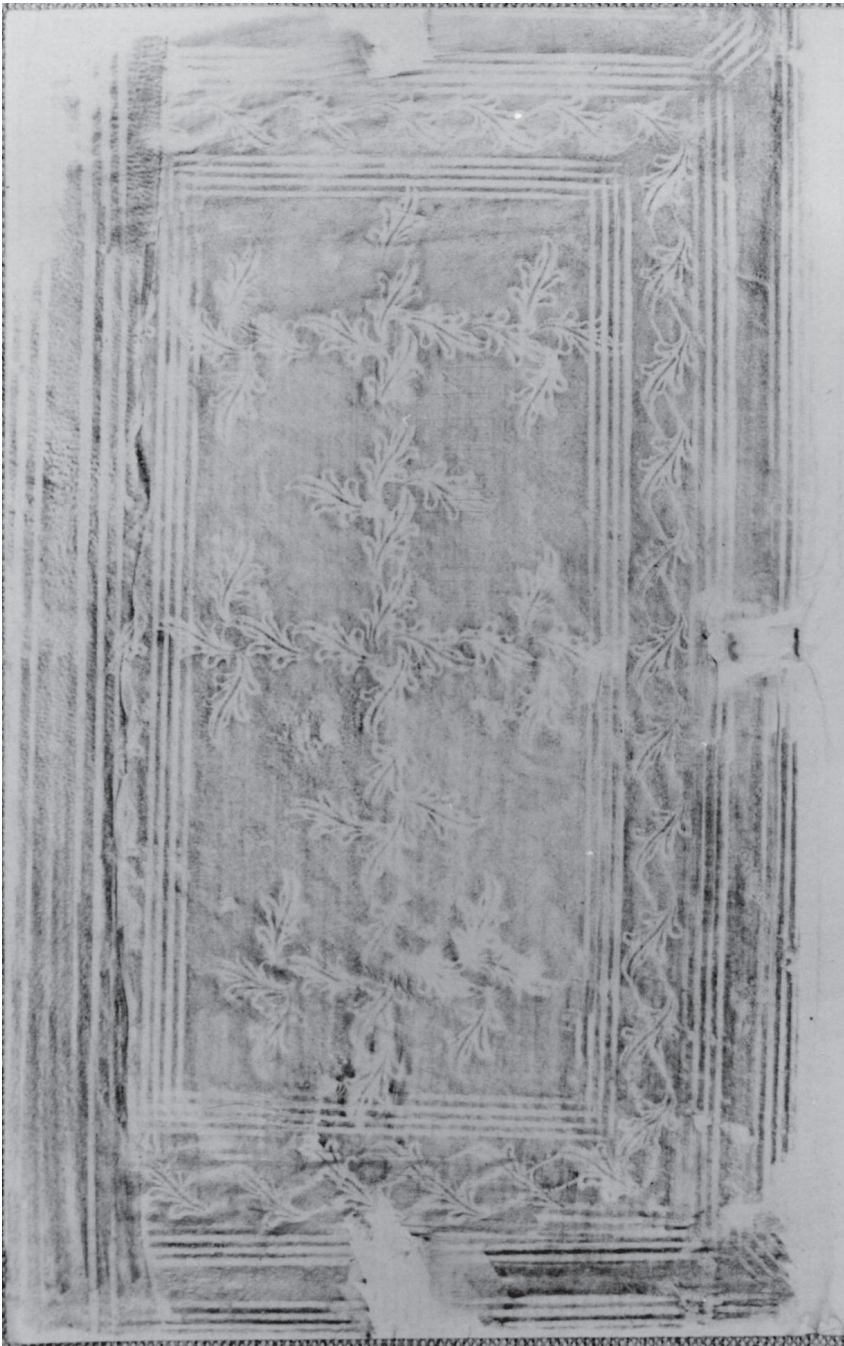
Ezzel már át is léptünk a Corvinán túli időszakba. A Jagelló-kornak a könyvkultúrája is hihetetlenül gazdag. Szerencsére Koroknay Éva itt óriási anyaggyűjtést végzett, és az adatokat csoportosította is – könyve közel félévszázaddal ezelőtt jelent meg. Itt látszik az előmunkálatok fontossága. Rozsondai Marianne Koroknay művéből kiindulva teljesen újra írta a Jagelló-kori magyar kötetstörténetet. Megtriplázódott az emlékenyanyag száma is, és mások lettek az összefüggések. Ezekre most nem térek ki; nem élek vissza az olvasó türelmével. A monográfiában mintegy kilencvenoldalmi terjedelemben tárgyaltnak. Báthory Miklós váci püspök könyvtárának köteteit szeretném csak kiemelni, mert ezeket Rozsondai Marianne-nak a kötés alapján sikerült kiegészítenie az oxfordi Keble College Ficino-ösnyomatványával.

Már ez a rész is nagyon izgalmas, hisz a Jagelló-kor művelődésében, művészetében sok a felderítetlen részlet. Ami azonban a középkor után következik, igazi 'terra incognita'. Mostantól fogva Rozsondai Marianne táblázatai lesznek a turistajelzések az utána jövők számára. A kötetben a Buda elestét (1541) követő évtizedek még a reneszánsz korszakhoz tartoznak. „Német típusú magyar reneszánsz könyvkötések”, mondja az alfejezet címe, és nagyszombati, németújvári, pozsonyi köteteket gyűjt együvé, csoportosít a 16. század második felétől kezdve. Különösen fontos kérdés, legalábbis számomra, hogy a Jagelló-kor budai reneszánsz kötése egyedi stílusának nincs folytatása, miután az oszmánok másfél-két évtized alatt kiradírozták az ország közepét. A reneszánsz e szakaszát a habánok kötése zárják, teljes joggal, hiszen ezek itt készültek, itt is használták őket, és az anabaptisták kerámia- és üvegedényei, kályhái Magyarországon az elit kultúrájához tartoztak. E tekintetben különösen érdekes, hogy Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelmének* is van habánkötésű példánya. Utóbbi újdonság; hiányzik a habán kötések 2011-ben megjelent – Rozsondai Marianne által egyébként igen sok magyarországi adattal gazdagított – német monográfiájából is.

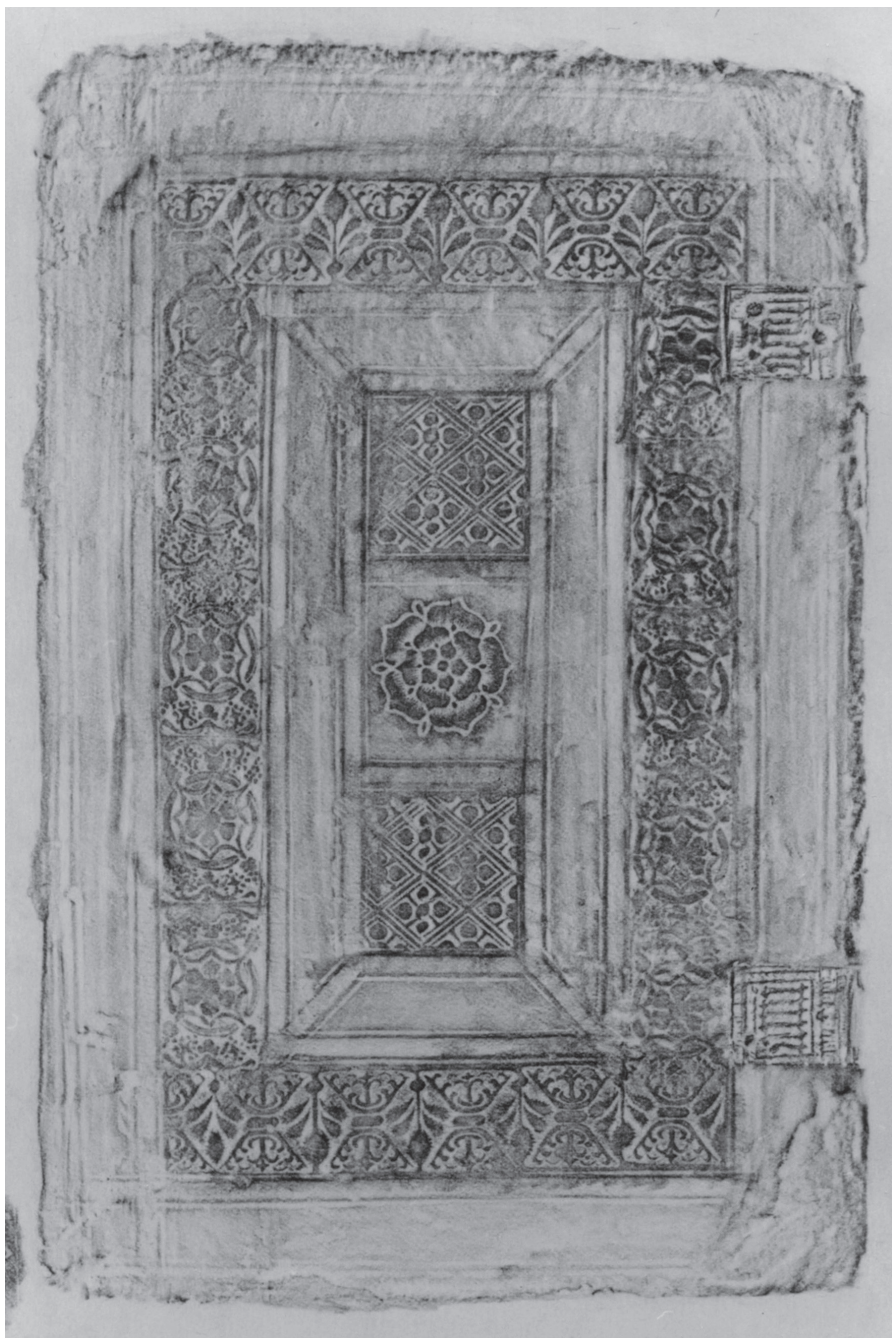
A következő nagy fejezetek címei immár századokat jelölnek, mutatva, hogy a stílus kategóriák nem igazán használhatók a továbbiak rendszerezésében. A 17–18. század egyik felét az erdélyi kötések teszik ki, a másikat a felvidékiek és a nyugat-magyarországiak. A városi könyvkötőműhelyek lesznek a főszereplők, bár a könyvkötőcéhek viszonylag későn jönnek létre. A kötések reprezentatív szerepe egyre kevésbé érvényesül, egyre kevésbé érdekes. A könyvben készülni helyük meghatározása továbbra is a fő cél. Tudománytörténeti szempontból persze ismét előjön, hogy a stílus kategóriák – például a „barokk” vagy a „rokoko” – nem ugyanazt jelentik, mint a művészettörténetben. A kötetstörténetben ezek jól definiált terminus technikusok. Maga a művészettörténet a 18. században és később már annyira gazdag építészeti, festészeti, szobrászati és iparművészeti emlékekben, hogy a könyvkultúrával alig foglalkozik. Az utolsó másfél századra nézve a művészettörténet-írás haszonnal forogtatja majd Rozsondai Marianne monográfiáját, de a saját szempontjait érvényesíti majd. Minél közelebb ér a saját korához a régi korok kutatója, annál elfogultabb lesz – így vagyok ezzel én is –, Rozsondai Marianne például nem szíveli a historizmust. Tíz éve én sem szerettem, ma már érdekel; korábban nem szerettem az art decót sem.

A könyvben rejlő történeti narratíva tehát a vége felé közeledve – ahogy jeleztem a bevezetésben – egyre szaggatottabbá válik. Két pontot érdemes még kiemelni: a debreceni festett pergamenkötéseket és a művészkönyvek problémáját.

A debreceni festett-aranyozott pergamenkötések igazi hungaricumok. Stílusuk eredete, ha jól értem, nem deríthető fel pontosan. Évtizedeken át készültek a 18. század közepétől a 19. századig. Debrecenben mesterremekként előírás volt négy könyvet is bekötni, és a Nagykönyvtár ezekből sokat megőrzött. Különös ellentmondás, hogy a színpompás kötések kompozíciója régies, bélyegzőik motívumkincse viszont új. Az a – szintén debreceni – specialitás ötlük az eszembe, amely az oszlopos kannák sorozatában mutatkozik meg: a 16. századi reneszánsz kannaforma, monumentá-

2. ábra: A jénai Guarino-kódex kötéstáblájának rajz-levonata Rómer Flóris hagyatékában (Budapest, OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1110/I. fol. 179r)

3. ábra: Rozsondai Marianne rajzlevonata egy colligátum kötéstáblájáról; a kötés Lucas Coronensis munkája (Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 09/1166.)

lísra növelve, a 18. században is követendő minta marad. E nagyszerű művek kései példáin azonban megjelennek a rokokó ornamentumok.

A művészkönyvek már az utolsó, rövid kitekintő fejezet tárgyát képezik. Könyvek-e még egyáltalán ezek a művek, vagy könyv alakú plasztikák, a szobrászat speciális alfaját alkotva? Mit reprezentálnak? Hisz a könyv korábban könyvként, könyvtárként jelezte a tulajdonos igényeit, aki mégiscsak olvasott. Nehéz ügy, nem annyira könyvtörténeti, mint inkább kortárs művészeti probléma, vagy legalábbis ez is, az is. Nagyon jól tette a szerző, hogy ezt is megmutatja az olvasónak. Innét visszatekintve a kötések történetére, sok új kérdést lehet föltenni.

A bennem lakozó kisördög ezen a ponton – az önálló művészi alkotás a kérdés – újabb problémát szeretne fölmutatni. A ceruzalevonat, az Abreibung, nemcsak kutatási eszköz, hanem grafikai alkotás is. Szinte látom a régi könyvesek meghökkenését. Pedig így van: a papírra készült ceruzalevonat, a frottázs, önálló grafikai lapként is megállja a helyét. Kétségkívül egyéni a stílusuk. Rozsondai Marianne keze például nagyon finoman futó nyomokat hagy, halvány levonatokot készít, a sötétebb részek a mintákat hangsúlyozzák, látni, hogy ott nyomja meg a puha ceruzát, ahol bélyegző van. Az üres felületeken sietős mozdulatokkal dolgozik, de a filéták vonalának éleit mindig precízen végig követi. Koroknay Éva levonatainak összképe más, nála a sima felületek is egyenletesen sötétek, utólag lettek besatírozva. Rómer levonatai halványak, nem kontúrosak, nem is teljesekek, valóban segédletek, pedig Rómer szépen rajzolt. Végh Gyula akvarellejeit nem is említhetném itt, annyira speciálisak, nem alkalmasak a bélyegzőazonosításra. Viszont karakteresek az egésze nézve, és Rozsondai Marianne is fölhasználta egyet közülük, a stuttgarti Augustinus-corvina képét. Szép gesztus a nagy előddel szemben.

A tudományos monográfiát – a teljesség kedvéért lajstromozom – rövidítés- és képjegyzék zárja, valamint mutatók, amelyek között a modern őrzőhelyek indexe is szerepel. A Szerző saját bibliográfiáját is közli a mutatók előtt, ami rendkívül hasznos a kutatók számára. Egyúttal jelzi, hogy a Szerző is tisztában van műve súlyával.

Ilyen hatalmas összefoglaló munkát ugyanis nem lehet csak másodlagos művek felhasználásával megírni. Kivált akkor nem, ha ezek a másodlagos művek hiányoznak. A Szerző szerényen szabadkodik, hogy sokszor kellett elődei munkásságára támaszkodnia, de jól tudjuk, hogy a fél kezünkön meg lehet számolni, hány komoly munka áll ott ebben a sorban. Az anyaggyűjtés és a korábbi adatok ellenőrzése sem volt egyszerű feladat. Nem olyasmi, amit ripsz-ropsz el lehet végezni. Egyenként kézbe kell venni ugyanis a világ minden tájára szétszóródott köteteket, ellenőrizni a kiadói és bibliográfiai adatokat, a possessor-bejegyzéseket, és főképp elkészíteni az eredeti kötésről a rajzlevonatot. Nem arról van szó, mint egy középkoros történész esetében, aki átrágja magát a levéltári fondon (esetleg csak online üzemmódban), majd eljut a megvilágosodás pillanatáig, hanem a célzatos keresés a mi esetünkben olyan munka, mintha igazi tüt keresnénk az igazi szénakazalban. Emellett marad a tallózás, amelynek során viszont minden a kezébe akad a kutatónak. Jó esetben beengedik a raktárba, mint annak idején Rómer Flórist, aki így találta meg – a régi kötések egyenként leemelve a polcokról – a két veronai Livius-corvinát. Nem túlzás: egy fél élet kell ahhoz, hogy valaki komoly eredményre jusson ezen a terepen. Abban a könyvben, ami előttünk fekszik, a személyes bibliográfia tanúsága szerint is sok-sok évtized szorgalmas munkája akkumulálódott. Ez nem metafora, hanem maga a kézzelfogható, ceruzalevonat-csoportokba gyűlt valóság. A magyar tudomány – könyvesek, irodalmárok, történészek és művészettörténészek közössége – végtelenül hálás kell legyen, hogy Rozsondai Marianne elvégezte a munkát és megírta ezt a könyvet. Nem egyszerűen könyvet írt, hanem sikerült megfogalmaznia az európai könyvkötéstörténet egyik fejezetét, azt, amelyik eddig hiányzott: a magyar fejezetet.